

University of Tehran Press

Challenging the United States of America’s sanctions within the legal framework of the Islamic republic of Iran

Saeid Baghban Kondori¹ | Abass ali Kadkhodaei²

1. Corresponding Author; Phd. Researcher, Department of Public law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: s.bk@dr.com
2. Professor of Public Law, Department of Public law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: Kadkhoda@ut.ac.ir

Article Info	Abstract
<p>Article Type: Research Article</p> <hr/> <p>Pages: 1-24</p> <hr/> <p>Received: 2023/04/03</p> <p>Received in Revised form: 2023/07/25</p> <p>Accepted: 2023/09/10</p> <p>Published online: ---/--/--</p> <hr/> <p>Keywords: <i>United States, Iran, Sanctions, Challenging, Reparation.</i></p>	<p>From 1980 until the end of 2022, the imposition of sanctions has been a significant part of the policy of the United States of America towards the Islamic Republic of Iran. In the late 1990s, the US approach changed from imposing comprehensive sanctions to imposing targeted sanctions, and imposed sanctions specifically against individuals, including entities, individuals, ships, and aircraft. A significant number of these Iranian and non-Iranian people do not know how to claim their violated rights or remove their names from the sanctions list. In this research, the question is answered that what mechanisms exist under the laws approved by the parliament of Iran, based on which sanctioned persons are able to pursue and fulfill their rights against sanctions. To find the answer to this question, after a brief review of the US unilateral sanctions system, the system of sanctions against persons affiliated to the Islamic Republic of Iran will be reviewed. In the end, after examining the capacities of challenging the sanctions in the framework of the laws approved by the parliament, it is clear that if certain conditions are met, it is possible to pursue and enforce the rights of the injured persons in the legal system of the Islamic Republic of Iran, however, the current laws lack coherence and they do not have the necessary comprehensiveness and protection by sanctions.</p>
<p>How To Cite</p>	<p>Baghban Kondori, Saeid; Kadkhodaei, Abassali (2023). Challenging the United States of America’s sanctions within the legal framework of the Islamic republic of Iran. <i>Public Law Studies Quarterly</i>, -- (—), 1-24. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.356901.3286</p>
<p>DOI</p>	<p>10.22059/JPLSQ.2023.356901.3286</p>
<p>Publisher</p>	<p>The University of Tehran Press.</p>

دادخواهی علیه تحریم‌های ایالات متحده آمریکا در چارچوب قوانین جمهوری اسلامی ایران

سعید باغبان کندی^۱ | عباسعلی کدخدایی^۲

۱. نویسنده مسئول؛ پژوهشگر دوره دکتری، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

رایانامه: s.bk@dr.com

۲. استاد، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: Kadkhoda@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۲۴-۱</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۴</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ---/--/--</p> <p>کلیدواژه‌ها: آمریکا، ایران، تحریم، دادخواهی، جبران خسارت.</p>	<p>وضع تحریم از سال ۱۹۸۰ تا پایان سال ۲۰۲۲ بخش چشمگیری از سیاست ایالات متحده آمریکا در قبال جمهوری اسلامی ایران بوده است. در اواخر دهه ۱۹۹۰ رویکرد آمریکا از وضع تحریم‌های کلی به وضع تحریم‌های هدفمند تغییر کرد و تحریم‌ها را به‌طور مشخص علیه اشخاص شامل نهادها، افراد، کشتی‌ها و هواپیماها وضع کرد. تعداد زیادی از این اشخاص ایرانی و غیرایرانی از چگونگی استیفای حقوق تضییع شده خود یا خروج نام خود از فهرست تحریم‌ها بی‌اطلاع‌اند. این پژوهش چگونگی استفاده از سازوکارهای ذیل قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی ایران به‌منظور پیگیری و استیفای این حقوق را ارزیابی می‌کند. از این‌رو پس از بررسی مختصر نظام تحریم‌های یکجانبه آمریکا، نظام تحریم‌ها علیه اشخاص مرتبط با ج.ا.ایران بررسی می‌شود. در پایان پس از بررسی ظرفیت‌های دادخواهی در قالب قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی، مشخص می‌شود که در صورت احراز شرایطی امکان پیگیری برای اشخاص آسیب‌دیده در نظام حقوقی ج.ا.ایران وجود دارد، با این حال قوانین فعلی از انسجام، جامعیت و ضمانت اجرای لازم برخوردار نیستند.</p>
استناد	باغبان کندی، سعید؛ کدخدایی، عباسعلی (۱۴۰۲). دادخواهی علیه تحریم‌های ایالات متحده آمریکا در چارچوب قوانین جمهوری اسلامی ایران. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، (—)، ۱-۲۴.
DOI	DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.356901.3286
DOI	10.22059/JPLSQ.2023.356901.3286
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

اولین مجموعه از تحریم‌های اقتصادی علیه ایران ۲۲ اوت ۱۹۵۱ توسط بریتانیا به صورت یکجانبه در واکنش به روی کار آمدن مصدق به عنوان نخست‌وزیر و متعاقباً ملی‌سازی صنعت نفت وضع شد. سپس در سال ۱۹۸۰ میلادی ایالات متحده آمریکا (از این پس آمریکا) اولین دور از تحریم‌های اقتصادی را علیه جمهوری اسلامی ایران (از این پس ج.ا.ایران) در واکنش به تصرف سفارت این کشور در تهران وضع کرد. از آن زمان تا ابتدای سال ۲۰۲۳ وضع تحریم بخش شایان توجهی از سیاست آمریکا در قبال ج.ا.ایران بود. در دهه ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ آمریکا تحریم‌هایی را وضع کرد تا ج.ا.ایران مجبور شود تا حمایت از اقدامات به اصطلاح تروریستی را متوقف و متعاقباً قدرت راهبردی آن در منطقه غرب آسیا محدود شود. سال ۱۹۸۴ تحریم‌های آمریکا فروش تسلیحات و انواع کمک‌های آمریکا به ج.ا.ایران را ممنوع کرد. اندکی بعد در سال ۱۹۹۵ بیل کلینتون در واکنش به برنامه هسته‌ای و حمایت ج.ا.ایران از سازمان‌های به اصطلاح تروریستی شامل حزب‌الله، حماس و جهاد اسلامی فلسطین، چند فرمان اجرایی صادر کرد. یک سال بعد در ۵ اوت ۱۹۹۶ قانون تحریم‌های ایران و لیبی موسوم به «ابلسا» امضا شد. در اواخر دهه ۱۹۹۰ رویکرد آمریکا از وضع تحریم‌های کلی به وضع تحریم‌های هدفمند تغییر کرد و تحریم‌ها به‌طور مشخص علیه اشخاص شامل نهادها، افراد، کشتی‌ها و هواپیماها مرتبط با ج.ا.ایران وضع شد. از حدود سال ۲۰۰۸ تحریم‌های آمریکا از لحاظ کیفی و کمی برای محدود کردن برنامه هسته‌ای تشدید شد. پس از سال ۲۰۰۸ اهداف این تدابیر تحریمی چندگانه شد و آمریکا به بهانه‌های مختلف از جمله عدم اشاعه، حقوق بشر، حملات سایبری، تروریسم و همکاری با روسیه، اشخاص ایرانی و غیرایرانی را در فهرست تحریم‌های خود قرار داد. سال ۲۰۱۶ با نهایی شدن برنامه جامع اقدام مشترک موسوم به برجام، شماری از تحریم‌های آمریکا علیه ایران تعلیق شد و شماری از اشخاص مرتبط از فهرست تحریم‌ها خارج شدند. اندکی بعد در ۸ مه ۲۰۱۸ دونالد ترامپ رئیس‌جمهور وقت آمریکا، خروج این کشور از برجام را اعلام، تحریم‌ها را وضع و بازوضع و اشخاصی را که از فهرست تحریم‌ها خارج شده بودند، دوباره فهرست کرد. حقوق اشخاص حاضر در فهرست تحریم‌های آمریکا بر اثر محدودیت‌های اعمال شده شامل انسداد دارایی‌ها، ممنوعیت تجاری و سرمایه‌گذاری و ممنوعیت سفر به صورت چشمگیری متأثر شده است. از این رو پژوهشگر به این پرسش پاسخ می‌دهد که چگونه قوانین داخلی ج.ا.ایران می‌توانند برای دادخواهی جبران تحریم‌های آمریکا دادخواهی توسط اشخاص تحریم‌شده مرتبط با ایران مورد استناد قرار گیرند؟ پژوهشگر به صورت مختصر ماهیت کلی نظام حقوقی تحریم‌های آمریکا، مختصات حقوقی تحریم‌های آمریکا علیه ج.ا.ایران و اشخاص مرتبط با آن و در نهایت ظرفیت نظام حقوقی ج.ا.ایران را برای دادخواهی این اشخاص

تحلیل می‌کند. فرضیه پژوهش این است که قوانین داخلی ج.ا.ایران با تعیین شرایطی این امکان را فراهم کرده‌اند تا اشخاصی که با ادعای ارتباط با ج.ا.ایران هدف نظام تحریم‌های آمریکا قرار گرفته‌اند برای جبران تحریم‌ها نزد دادگاه‌های داخلی ایران طرح دعوا کنند. این پژوهش از نوع پژوهش‌های کیفی-کمی، به لحاظ هدف بنیادی-کاربردی و به لحاظ روش توصیفی-تحلیلی است.

۲. پیشینه پژوهش

از بین منابعی موجود چند اثر بیش از سایرین به موضوع پژوهش حاضر ارتباط دارند؛ کتاب حقوق تحریم (Gordon, 2019) یکی از منابع اصلی در خصوص نظام تحریم‌ها در عرصه بین‌المللی است که با تشریح چهار نظام تحریمی اصلی در سطح بین‌الملل از جمله تحریم‌های ملل متحد، اتحادیه اروپا، بریتانیا و آمریکا اطلاعات جامعی را در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد، با وجود این اثر چارچوب نظام حقوقی ج.ا.ایران را بررسی نکرده است. همچنین پایان‌نامه‌ای با عنوان «کارآمدی تحریم‌های آمریکا و راهکارهای حقوقی مقابله با آن» (جلالی، ۱۳۹۸)، برخی از راهکارهای ممکن جهت مقابله با تحریم را تشریح کرده است؛ این پژوهش بیشتر معطوف به تحریم‌های ثانویه آمریکا علیه ایران است و ظرفیت‌های دادخواهی در چارچوب قوانین ج.ا.ایران را بررسی نمی‌کند. همچنین در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر تحریم بر مقابله مؤثر با کرونا و مسئولیت ناشی از آن» (جنیدی و راضی، ۱۴۰۰)، به اختصار به موضوع دادخواهی اشخاص متأثر از تحریم نزد مراجع داخلی ایران اشاره شده است؛ در مقاله مذکور نویسندگان پیگیری غیرقضایی اشخاص را به قانون «صلاحیت دادگستری ج.ا.ایران برای رسیدگی به دعوای مدنی علیه دولت خارجی» محدود کردند و ظرفیت سایر قوانین را بررسی نکردند. همچنین همان نویسندگان در مقدمه مقاله‌ای دیگر با عنوان «نگاهی انتقادی به عملکرد تقنینی ایران در مورد مسئولیت مدنی دولت خارجی در اعمال تحریم» (جنیدی و راضی، ۱۴۰۱) نیز مجدداً بیشتر تمرکز را بر بررسی قانون صلاحیت دادگستری گذاشته و نتیجه گرفته‌اند که قوانین فعلی اغلب بدون توجه به قواعد قانون‌نویسی و نظرهای کارشناسی تهیه شده‌اند؛ همچنین در این مقاله به مسئله آیین دادرسی در چارچوب قانون صلاحیت دادگستری نیز توجه شده است.

۳. ساختار و ماهیت تحریم

واژه «Sanction» به‌خودی‌خود و به‌ویژه در ادبیات حقوقی، معنای ثابتی ندارد و تفسیرهای گوناگونی از آن ارائه شده است. در این پژوهش تعریف زیر از واژه تحریم مدنظر است:
«تدابیر غیرعدوانی (غیرنظامی) در چارچوب سیاست خارجی که توسط دولت‌ها یا سازمان‌های

بین‌المللی، در کنار سایر مقاصد، با هدف تأثیرگذاری بر دولت‌ها، افراد یا موجودیت‌ها، به‌منظور ایجاد تغییر در رفتار یا واداشتن آنها به انجام طیفی از اقدامات مورد استفاده قرار می‌گیرند.^۱

شایان گفتن است که ماهیت و ساختار تحریم‌ها طی چند دهه اخیر همواره در حال توسعه بوده است؛ تحریم‌ها می‌توانند در سطوح بین‌المللی یا چندجانبه توسط شورای امنیت ملل متحد، منطقه‌ای توسط اتحادیه اروپا و یک‌جانبه در سطح ملی کشورها وضع شوند.

به‌طور معمول هدف از وضع تحریم‌ها جلوگیری، مهار و بدنام کردن موجودیت‌های هدف است. نسل جدید تحریم‌ها اغلب شامل محدودیت‌های مالی، تجارتي یا مسافرتی هستند. «تحریم‌های مالی»^۱ دارای و منابع اقتصادی موجودیت‌ها و «افراد معین»^۲ را هدف قرار می‌دهند. در قلمرو تحریم‌ها، فهرست «افراد معین» توسط قانونگذار ارائه می‌شود و از اشخاص درخواست می‌کند تا معامله با «افراد معین» را متوقف و دارایی آنها را مسدود کنند. در حال حاضر تحریم مالی رایج‌ترین نوع تحریم است. «تحریم‌های تجاری»^۳ محدودیت‌هایی را بر واردات و صادرات و اغلب بر دولت‌ها وضع می‌کنند. شدیدترین نوع تحریم‌های تجاری، «ممنوعیت جامع تجاری»^۴ است؛ در این نوع تحریم دولت هدف توسط دولت یا سازمان تحریم‌کننده از لحاظ تجاری کاملاً محاصره می‌شود. تحریم تجاری معمولاً تنها صادرات و واردات برخی اقلام را از به دولت هدف، ممنوع می‌کند. «ممنوعیت مسافرتی»^۵ سفر کردن «فرد معین» به دولت تحریم‌کننده و همچنین عبور از قلمرو آن دولت را ممنوع می‌کند. منع مسافرت همچون تحریم‌های مالی، تنها بر برخی افراد معین یا افرادی اعمال می‌شود که نامشان در فهرست تحریم قرار دارد. هرچند دسته‌بندی مذکور کاربرد بسیاری در سطوح ملی و بین‌المللی دارد، اما ممکن است تحریم‌ها در هر شکل و اندازه‌ای وضع و روزه‌روز پیچیده‌تر شوند.

در خصوص منشأ تحریم‌ها نیز باید گفت که می‌تواند در تصمیمات دولت‌ها و یا سازمان‌ها باشد. قوانین تحریمی تا به امروز توسط چهار بازیگر اصلی این حوزه یعنی ملل متحد، اتحادیه اروپا، بریتانیا و ایالات متحده شکل گرفته‌اند و سایر دولت‌ها به‌طور معمول از نظام‌های تحریمی وضع‌شده توسط این چهار بازیگر برای تدوین نظام تحریمی خود الهام گرفته‌اند.

تحریم‌های اولیه و ثانویه نیز مفاهیم دیگری هستند که اشاره به آنها لازم است. تحریم‌های اولیه فقط رابطه میان شخص تحریم‌شده و ارکان دولت تحریم‌کننده را مشخص می‌کند. در تحریم‌های ثانویه، دولت واضع تحریم، دولت و اشخاص ثالث را نیز مجبور به تبعیت از تحریم‌های خود می‌کند که در

1. Financial Sanctions
2. Designated Individuals
3. Trade Sanctions
4. Comprehensive Trade Embargo
5. Travel Bans

صورت عدم رعایت مجازات می‌شوند. تحریم‌های ثانویه یکی از بحث‌برانگیزترین اقدامات با آثار فراسرزمینی است. از این تحریم‌ها زمانی استفاده می‌شود که امکان اثبات رابطه میان شخص و دولت واضع تحریم وجود نداشته باشد. تاکنون بیشتر تحریم‌های ثانویه در خصوص ایران وضع شده‌اند (سادات و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰).

۴. مختصات تحریم‌های آمریکا علیه ج.ا.ایران

تحریم‌های آمریکا علیه ج.ا.ایران علل چندگانه دارند؛ به دیگر سخن اشخاص مختلف مرتبط با ج.ا.ایران با مبانی موضوعی متنوع شامل اشاعه، نقض حقوق بشر، تروریسم، عملیات سایبری، فعالیت‌های منطقه‌ای ثبات‌زدا، مداخله در انتخابات آمریکا، ارتباط با سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ارتباط با روسیه و یا دفتر رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران تحریم شدند. قوانین اولیه و ثانویه آمریکا از سال ۱۹۷۹ تا ابتدای سال ۲۰۲۳ برای تحریم ج.ا.ایران و افراد، نهادها، کشتی‌ها و هواپیماهای مرتبط با آن در چارچوب موضوعات اخیر و با هدف متأثر کردن بخش‌های مختلف شامل دارایی‌ها، مراودات بانکی، تجارت، سرمایه‌گذاری، انرژی، صنایع و بخش‌های غیرنفتی و تسلیحاتی اغلب به دو روش شامل تدابیر تحریمی مالی و تجاری-سرمایه‌گذاری وضع شدند. تا ابتدای سال ۲۰۲۳، در مجموع ۲۵۷۹ شخص ایرانی و غیرایرانی مرتبط با ج.ا.ایران توسط آمریکا تحریم شده‌اند. از این تعداد ۴۲۱ شخص از این فهرست خارج شدند و همچنین ۲۱۵۸ شخص در فهرست باقی ماندند. شخصیت اشخاص حاضر در فهرست تحریم‌ها شامل ۵۹۴ فرد، ۱۱۹۱ نهاد، ۲۱۶ کشتی، ۱۵۷ هواپیماست. از لحاظ تنوع موقعیت جغرافیایی محل تابعیت اشخاص تحریم شده، بیشترین اشخاص تحریم‌شده تبعه کشور ایران با ۱۷۴۸ شخص است. از میان ۸۳۱ شخص غیرایرانی نیز چین با ۱۹۲، امارات با ۱۱۵، ترکیه با ۶۱، آلمان با ۵۴ و لبنان با ۵۳ شخص بیشترین تعداد اشخاص تحریم شده مرتبط با ج.ا.ایران را دارند.^۱

۵. دادخواهی علیه تدابیر تحریمی در نظام حقوقی ایران

بسیاری از اشخاص تحریم‌شده ایرانی و غیرایرانی توسط آمریکا، مترصد خروج نام خود از فهرست تحریم‌ها و در صورت امکان دادخواهی نزد مراجع داخلی آمریکا هستند، اما به‌طور معمول دادخواهی در نظام حقوقی آمریکا نتایج مثبتی برای خواهان ندارد و این اشخاص به‌علت تبعیت دادگاه‌های آمریکا از اقدامات دولت این کشور در حوزه سیاست خارجی قادر به خارج کردن نام خود از فهرست تحریم‌ها

۱. این ارقام توسط پژوهشگر از طریق ارزیابی دقیق و جامع داده‌های منتشرشده توسط نهادهای واضع تحریم ایالات متحده برای نخستین بار تا ابتدای سال ۲۰۲۳ استخراج شده است.

نیستند و همچنان از آثار ناشی از آن به صورت مستقیم یا غیرمستقیم آسیب می‌بینند. از این رو باید ظرفیت سایر نظام‌های حقوقی برای جبران مورد توجه قرار گیرد. در این زمینه در نظام حقوق داخلی ج.ا.ایران قوانینی وجود دارند که مبنایی را برای این نوع دادخواهی فراهم می‌کنند. این قوانین توسط مجلس شورای اسلامی تصویب شده‌اند تا از حقوق اشخاص آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های ثالث از جمله در حوزه تحریم‌ها محافظت کنند. در ادامه ضمن بررسی این قوانین، ظرفیت آنها در حوزه دادخواهی علیه تحریم‌های آمریکا توسط اشخاص مرتبط با ج.ا.ایران بررسی خواهد شد.

در چارچوب نظام حقوقی داخلی ج.ا.ایران چند سند در قالب قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی وجود دارد که به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم ظرفیت‌هایی را برای دادخواهی توسط اشخاص تحریم‌شده وابسته به ج.ا.ایران علیه تدابیر تحریمی وضع شده از سوی سایر کشورها مقرر کرده‌اند. این قوانین شامل قانون «الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا» مصوب ۲۶ خرداد ۱۳۸۹ (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۸۹)، قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی مصوب ۱۷ اسفند ۱۳۹۰ (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۹۰)، قانون «الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران و اتباع جمهوری اسلامی ایران»، مصوب ۲۸ اردیبهشت ۱۳۹۵ (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۹۵)؛ قانون «مقابله با نقض حقوق بشر و اقدامات ماجراجویانه و تروریستی ایالات متحده آمریکا در منطقه» مصوب ۲۲ مرداد ۱۳۹۶ (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۹۶)، و قانون «اقدام متقابل در برابر اعلام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به‌عنوان «سازمان تروریستی» توسط ایالات متحده آمریکا» مصوب ۸ اردیبهشت ۱۳۹۸ (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۹۸)، هستند. شایان گفتن است که در تاریخ ۲۸ فروردین ۱۴۰۱ پیش‌نویس لایحه‌ای از سوی معاونت حقوقی رئیس‌جمهور با عنوان «مقابله با تحریم‌ها» جهت «مقابله با تحریم‌های بین‌المللی و خارجی علیه ج.ا.ایران و حمایت از قربانیان این تحریم‌ها و کاهش آثار آنها بر جامعه»، در دستور کار کمیسیون سیاسی و دفاعی دولت ج.ا.ایران قرار گرفت (دفتر هیأت دولت، ۱۴۰۱). هرچند متن اولیه پیش‌نویس (لایحه مقابله با تحریم‌ها، ۱۴۰۱) منتشر شده نیازمند بازنگری‌های بیشتر است، با این وجود در صورت تکمیل و تصویب، کاستی‌ها و خلأهای مربوط به قوانین موجود قابل رفع به‌نظر می‌رسد. تا ابتدای سال ۲۰۲۳ این لایحه تصویب نشده و از این رو در این مقاله بررسی نشده است. در ادامه بررسی می‌شود که قوانین مذکور چگونه چارچوبی برای دادخواهی اشخاص تحریم‌شده مرتبط با ج.ا.ایران توسط آمریکا نزد مراجع داخلی ایجاد کرده‌اند. البته پیش از آن در خصوص موضوع صلاحیت دادگاه‌های داخلی برای رسیدگی به این نوع دعاوی باید اشاره کرد که ممکن است دادگاه‌های داخلی ایران در شرایطی مرجع رسیدگی به دعاوی ناشی از تحریم باشند. در چنین حالتی مباحثی در رابطه با معیار صلاحیت مراجع

مذکور، امکان ذی‌نفع قرار گرفتن دولت، طرح دعوا علیه دولت دیگر و در نهایت، بحث مصونیت قضایی مطرح شود. با توجه به اینکه هدف این مقاله بررسی محتوایی قوانین است و از آنجایی که موضوع آیین دادرسی پیشتر توسط سایر پژوهشگران بررسی شده است در اینجا صرفاً به این موضوع اشاره می‌شود که به‌طور کلی در خصوص تعیین دادگاه صالح در زمینه ضمان قهری یا تعهدات غیرقراردادی، وفق ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی (مجلس شورای اسلامی ایران، ۱۳۷۹) دادگاه محل اقامت خوانده، صالح به رسیدگی است و در صورتی که محل اقامت خوانده در ایران نباشد، به‌عنوان دادگاه جایگزین و در طول آن، به‌ترتیب دادگاه محل سکونت خوانده، محل مال غیرمنقول و در نهایت محل اقامت خواهان صالح به رسیدگی است (جنیدی و راضی، ۱۴۰۱: ۲۲).

۵. ۱. قانون الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران

آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا

۵. ۱. ۱. دامنه موضوعی

در عنوان و متن این ماده‌واحد به موضوع تحریم اشاره مستقیم نشده است. با وجود این موضوع این ماده واحد، ورود آسیب به حقوق اتباع ج.ا.ایران توسط دولت‌های خارجی و به‌طور خاص از سوی آمریکا است. با تفسیر موسع از نص این ماده واحد می‌توان گفت که آسیب دیدن حقوق اتباع ج.ا.ایران، می‌تواند ناشی از تحریم باشد و در دامنه این ماده‌واحد قرار گیرد؛ در این زمینه چنانچه شخصی تحریم شود و متعاقباً حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و سایر حقوق آن آسیب ببینند، وزارت امور خارجه موظف به پیگیری و استیفای حقوق آن تبعه خواهد بود.

۵. ۱. ۲. دامنه شخصی

اشخاصی که در دامنه این ماده‌واحد قرار می‌گیرند، اتباع ج.ا.ایران شامل اشخاص حقیقی و حقوقی‌اند؛ همچنین قانونگذار به‌طور خاص دیپلمات‌های ج.ا.ایران را، احتمالاً به‌دلیل وضعیت خاص حقوق حاکم بر وضعیت آنها در زمان مأموریت، مورد توجه قرار داده است. بر خلاف اتباع ج.ا.ایران که به‌طور کلی در این ماده‌واحد به آنها اشاره شده است، وضعیت پیگیری و استیفای حقوق دیپلمات‌های ج.ا.ایران توسط وزارت امور خارجه در سایر کشورها روشن‌تر است. با این حال عدم اشاره همزمان به مأموران کنسولی جای تأمل دارد. شایان ذکر است بر اساس نص کنوانسیون وین در خصوص روابط دیپلماتیک و کنسولی ۱۹۶۱ مأمور دیپلماتیک که از مصونیت‌های دیپلماتیک برخوردار است به شخصی اطلاق می‌شود که از اعضا و مأمورین نمایندگی کشور فرستنده نزد کشور گیرنده باشد؛ پذیرش مأموران دیپلماتیک معمولاً با

اطلاع‌رسانی قبلی دولت فرستنده به دولت گیرنده انجام می‌شود؛ همچنین خاتمه مأموریت مأمور دیپلماتیک توسط دولت فرستنده به دولت گیرنده اطلاع‌رسانی می‌شود؛ از این رو حقوق دیپلماتیک صرفاً شامل حال مأمور دیپلماتیک بر اساس مواد کنوانسیون وین می‌شود و اشخاصی که صرفاً با گذرنامه دیپلماتیک سفر می‌کنند، در دامنه این کنوانسیون قرار نمی‌گیرند. همچنین در این ماده‌واحد به اشخاص تحت پوشش کنوانسیون مأموریت‌های ویژه ۱۹۶۹ از جمله سران دولت‌ها (Convention on Special Missions, 1969) و همچنین پیک‌های دیپلماتیک و کارکنان کنسولی (Vienna Convention on Consular Relations, 1963) اشاره‌ای نشده است و از این حیث ناقص تلقی می‌شود.

به هر حال تا ابتدای سال ۲۰۲۳ تبعه ج.ا.ایران که در دامنه تعریف مأمور دیپلماتیک کنوانسیون ۱۹۶۱ قرار بگیرد، در فهرست تحریم‌های ایالات متحده آمریکا قرار نگرفته است و از این رو بررسی موضوع دادخواهی علیه تحریم‌های آمریکا برای این اتباع منتفی است. شایان ذکر است که تحریم شدن محمدجواد ظریف به‌عنوان وزیر خارجه ج.ا.ایران با توجه به توضیحات ارائه‌شده در چارچوب کنوانسیون ۱۹۶۱ وین در دامنه این ماده‌واحد قرار نمی‌گیرد، چون بر اساس تعاریف ارائه شده در این کنوانسیون وزیر خارجه ایران در تعریف مأمور دیپلماتیک قرار نمی‌گیرد؛ وضعیت وزیر خارجه را به‌عنوان مقام عالی‌رتبه می‌توان در قالب کنوانسیون مأموریت‌های ویژه ۱۹۶۹ تحلیل کرد. هرچند برخی معتقدند که می‌توان با تفسیر موسع وزیر خارجه را مأمور دیپلماتیک تلقی کرد (عابدینی، ۱۴۰۰). به هر حال چنانچه ایالات متحده آمریکا مأمور دیپلماتیک ج.ا.ایران را تحریم کند، امکان پیگیری و استیفای حقوق تضییع‌شده آن در ظرفیت یک مأمور دیپلماتیک وفق کنوانسیون ۱۹۶۱ نزد مراجع بین‌المللی وجود خواهد داشت. این آسیب‌ها از جمله می‌تواند ناشی از توقیف اموال و دارایی‌های یک دیپلمات باشد. در خصوص ممنوعیت اجازه ورود دیپلمات به خاک کشور پذیرنده در صورت اعمال تحریم مسافرتی، باید گفت که عملاً چنین وضعیتی به‌ندرت رخ داده است؛ در صورتی که دولت پذیرنده قصد اعمال تحریم یا ممنوعیت مسافرتی داشته باشد، قبل و یا همزمان با آن، شخص موردنظر را به‌عنوان عنصر نامطلوب معرفی کرده و از این رو پس از فرصت مشخص‌شده برای ترک خاک آن کشور، وضعیت مأمور دیپلماتیک از آن سلب خواهد شد و از دامنه این ماده‌واحد خارج می‌شود.

۳.۱.۵. مرجع صالح جهت پیگیری و استیفای حقوق

وفق این ماده‌واحد پیگیری و استیفای حقوق اتباع نزد مراجع بین‌المللی به‌صورت مشترک به عهده وزارت امور خارجه قرار گرفته است. این در حالی است که در چارچوب این قانون سازوکاری برای مراجعه اتباع آسیب‌دیده جهت پیگیری پیش‌بینی نشده است؛ به بیان دیگر مشخص نشده است که تبعه آسیب‌دیده در وهله اول به چه نهادی مراجعه کند؛ آیا شخص باید ابتدا نزد دادگاه‌های داخلی طرح دعوا کند یا

باید مستقیماً به وزارت امور خارجه مراجعه کند تا وزارت امور خارجه به نمایندگی نزد دادگاه طرح دعوا کند؟ به نظر می‌رسد دادخواهی در چارچوب این ماده‌واحد از سوی وزارت امور خارجه انجام می‌شود که حقوق تبعه آسیب‌دیده را نزد مراجع بین‌المللی نمایندگی می‌کند.

براساس نص این ماده وزارت خارجه وظیفه بهره‌گیری از ظرفیت‌های مراجع ذی‌ربط بین‌المللی را بر عهده دارد. در متن این قانون به‌طور کلی اشاره شده است که از ظرفیت مراجع ذی‌ربط بین‌المللی استفاده شود؛ به نظر می‌رسد قصد قانونگذار از عدم تخصیص این عبارت این بوده است که وزارت امور خارجه هم باید از ظرفیت مراجع سیاسی شامل ساختارهای مختلف در نهادهای بین‌المللی و هم از ظرفیت مراجع حقوقی شامل دادگاه‌های بین‌المللی استفاده کند. اما مشخص نیست که چه نهاد داخلی متولی بررسی درخواست‌ها، راستی‌آزمایی و ارزیابی خسارات واردشده به تبعه است؛ اصولاً پس از این مراحل است که وزارت امور خارجه امکان پیگیری حقوق اتباع را در سایر کشورها خواهد داشت؛ در این خصوص در بخش دیگری از این ماده‌واحد آمده است که وزارت خارجه موظف به پیگیری و استیفای حقوق اتباع در سایر کشورها است. شایان ذکر است که برخی مراجع قضایی بین‌المللی صلاحیت تکمیلی دارند و آن مرجع بررسی خواهد که آن تبعه از قبل به مراجع قضایی داخلی مراجعه کرده است یا خیر.

همچنین در این ماده مقرر شده است که وزارت امور خارجه موظف به پیگیری و استیفای حقوق اتباع با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مراجع ذی‌ربط بین‌المللی است. در اینجا دو نکته حائز اهمیت است؛ اول اینکه عدم به‌کارگیری واژه «استفاده» و استعمال واژه «بهره‌گیری»، به تکمیلی بودن این اقدام از سوی وزارت خارجه اشاره می‌کند. به بیان دیگر آنچه از متن این ماده‌واحد مستفاد می‌شود این است که برخی مراجع بین‌المللی اعم از سیاسی یا حقوقی ظرفیت‌هایی دارند که وزارت خارجه از آنها در راستای پیگیری و استیفای حقوق اتباع ج.ا.ایران و احقاق حقوق آنها به‌عنوان هدف غایی، کمک یا بهره بگیرد. از این رو به نظر می‌رسد از نظر قانونگذاران مراجع بین‌المللی مدنظر، امکان احقاق حقوق را به‌صورت کامل فراهم نمی‌کنند و صرفاً می‌توانند در این زمینه مفید باشند.

به‌طور کلی در این قانون نقش وزارت امور خارجه و سایر دستگاه‌ها به‌وضوح تبیین نشده است. مشخص نیست که آیا نقش وزارت امور خارجه در پیگیری و استیفای حقوق اشخاص، نقشی فعال است؛ به بیان دیگر آیا وزارت امور خارجه موظف است که موارد آسیب‌های وارده را کشف و سپس پیگیری کند یا اینکه بر اساس مراجعه اشخاص آسیب‌دیده و طرح درخواست پیگیری، این وظیفه بر وزارت امور خارجه محول می‌شود. علاوه بر این مشخص نشده است که تعهد وزارت امور خارجه به وسیله است یا به نتیجه؛ به دیگر سخن مشخص نیست که قصد قانونگذار این بوده است که کافی است وزارت خارجه از تمام ظرفیت‌های خود در هماهنگی با سایر دستگاه‌ها برای پیگیری حقوق و استیفای آنها استفاده کند، یا اینکه وزارت خارجه لزوماً موظف است تا زمان جبران آسیب‌های وارده به اشخاص پیوسته موضوع پیگیری را در دستور کار نگه‌دارد. در حالت دوم حد

یقف مشخص نشده است و در صورتی که ترتیبات بین‌المللی اصلاً امکان چنین جبرانی را فراهم نکنند، انجام این وظیفه محول شده به وزارت امور خارجه جهت استیفای حقوق امکان‌پذیر نخواهد بود و صرفاً وزارت امور خارجه قادر به پیگیری در حدود مکاتبات دیپلماتیک خواهد بود.

شایان ذکر است که در خصوص آسیب‌های وارده ناشی از تحریم‌ها، پیگیری و مکاتبه برای احقاق حقوق اتباع آسیب‌دیده از جانب وزارت امور خارجه به‌عنوان یک نهاد رسمی ج.ا.ایران، به معنای شناسایی وجود سازوکارهای تحریمی خواهد بود؛ به بیان دیگر برای دادخواهی علیه تحریم‌ها در سایر کشورها از جمله ایالات متحده آمریکا، نخستین گام استناد به قوانین تحریمی است که علیه ج.ا.ایران وضع شده است و سپس بر اساس آن قوانین ادامه دادخواهی اداری یا قضایی انجام خواهد شد. با توجه به اینکه تاکنون دولت ج.ا.ایران چنین اقدامی را نزد مراجع اداری و قضایی ایالات متحده آمریکا از جمله به علت عدم استقلال قوه قضاییه این کشور، انجام نداده است، این سؤال مطرح می‌شود که آیا این ماده‌واحد وزارت امور خارجه را در چنین شرایطی که موضع اصولی دولت بر خلاف آن است، موظف به پیگیری و استیفای حقوق از این طریق می‌کند یا خیر؟

۵.۲. قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی

۵.۲.۱. دامنه موضوعی

هرچند نه در عنوان و نه در متن این قانون به موضوع تحریم اشاره نشده است، اما یکی از نخستین قوانینی است که می‌توان در صورت احراز شرایطی از آن و در چارچوب عمل متقابل برای دادخواهی علیه تحریم‌های خارجی استفاده کرد.

به موجب ماده ۱ این قانون اشخاص می‌توانند از اقدامات دولت‌های خارجی که مصونیت قضایی دولت ج.ا.ایران و یا مقامات رسمی آن را نقض کنند، در دادگستری تهران اقامه دعوی کنند. در این صورت دادگاه مرجوع‌البه مکلف است به‌عنوان عمل متقابل به دعاوی مذکور رسیدگی و طبق قانون، حکم مقتضی صادر کند.

دامنه موضوعی این قانون اولاً شامل خسارات ناشی از هرگونه اقدام و فعالیت دولت‌های خارجی در داخل یا خارج ایران که مغایر با حقوق بین‌الملل است و به فوت یا صدمات بدنی یا روانی یا ضرر و زیان مالی اشخاص منجر می‌شود و ثانیاً خسارات ناشی از اقدام و یا فعالیت اشخاص یا گروه‌های وحشت‌افکن (تروریستی) در داخل یا خارج ایران است که دولت خارجی آنها را تشویق یا از آنها حمایت می‌کند و اقدامات مذکور منجر به فوت یا صدمات بدنی یا روانی یا ضرر و زیان مالی می‌شود.

با توجه به اطلاق عبارات به کاررفته در متن این قانون شامل «هرگونه اقدام ... که مغایر با حقوق بین‌الملل» که به ورود آسیب به اشخاص منجر می‌گیرد، می‌توان تحریم‌ها را در زمره این اقدامات قرار داد. اما سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا تمام تحریم‌ها مغایر حقوق بین‌الملل هستند؟ هرچند نفس وضع تحریم‌های سرزمینی از جمله ممنوعیت مسافرتی یا ممنوعیت معامله با اشخاص تحریم‌شده در صلاحیت سرزمینی دولت‌هاست و به‌طور معمول نقض حقوق بین‌الملل تلقی نمی‌شوند، اما با وجود این وضع تحریم‌های ثانویه می‌تواند ناقض حقوق بین‌الملل و قابل دادخواهی بر اساس این قانون باشد. می‌توان گفت که امکان دادخواهی با استناد به بند «الف» ماده ۱ این قانون دشوار است، چون ابتدا باید ثابت شود که اقدام انجام‌شده مغایر با حقوق بین‌الملل بوده است. بند «ب» ماده ۱ نیز نمی‌تواند مبنای مناسبی برای دادخواهی علیه تحریم‌ها باشد چون اقدام باید از سوی شخص یا گروه تروریستی انجام شده باشد و اشاره‌ای به دولت‌ها به‌عنوان موجودیتی که می‌تواند تروریستی باشد نشده است.

علاوه بر این تنها در زمانی اشخاص می‌توانند به این قانون استناد کنند که مصونیت قضایی دولت یا مقامات رسمی ج.ا.ایران^۱ نقض شده باشد. به بیان دیگر باید ابتدا در چارچوب دامنه موضوعی اثبات شود که نقض مصونیت دولت ج.ا.ایران رخ داده است. در واقع قانونگذار بر این اعتقاد است که نقض مصونیت قضایی و اجرایی موجب نقض حقوق بین‌الملل است، چون مصونیت دولت‌ها از قواعد مسلم حقوق بین‌الملل عرفی است (ظاهری، ۱۳۸۳: ۱۷۱). حال آنکه به‌طور کلی تحریم اشخاص در ابتدای امر لزوماً به‌مثابه نقض مصونیت تلقی نمی‌شود و این توقیف اموال با حکم دادگاه است که به نقض احتمالی مصونیت قضایی منجر می‌شود.

۵.۲.۲. دامنه شخصی

یکی از نواقص این قانون عدم امکان استناد به آن توسط همه اشخاص مرتبط با ج.ا.ایران جهت دادخواهی علیه تحریم‌های آمریکا است. اشخاصی که در دامنه این ماده واحده قرار می‌گیرند، صرفاً اشخاص دولتی و یا مقامات ج.ا.ایران هستند و سایر اشخاص وابسته به ج.ا.ایران که فاقد چنین وصفی‌اند، قادر به استناد و استفاده از ظرفیت این قانون نیستند. در خصوص طرح دعوای دولت ج.ا.ایران علیه دولت اعمال‌کننده تحریم که بر مبنای اقدام متقابل

۱. آمریکا یکی از ناقضان مصونیت قضایی دولت ایران است که بر اساس قانون مصونیت دولت‌های خارجی مصوب ۱۹۷۶، استثنائاتی را برای نادیده گرفتن مصونیت قضایی دولت خارجی بیان کرده و از این رو آرای متعددی در محکومیت دولت و مقامات رسمی ایرانی به پرداخت خسارت از سوی دادگاه‌های خود صادر کرده است. بنابراین دادگاه‌های داخلی ایران نیز به‌عنوان اقدام متقابل می‌توانند مصونیت قضایی دولت و مقامات رسمی آمریکا را نادیده بگیرند.

صورت می‌گیرد، شایان گفتن است که برخی معتقدند که قانونگذار در قانون مصوب سال ۱۳۹۵ مقرر کرد که «دولت رأساً یا از طریق حمایت از اتباع ایرانی، اقدامات مقتضی از جمله اقدامات حقوقی را جهت جبران خسارت کامل از دولت ایالات متحده آمریکا به عمل آورد» و واژه «رأساً» این اختیار را به دولت ایران می‌دهد تا برای مطالبه خسارت علیه دولت تحریم‌کننده اقامه دعوا کند. دیدگاه دوم، به سبب اهمیت مقبولیت و رعایت اصول دادرسی فراملی برای اجرای این آرا در عرصه بین‌المللی بر این باور است که چون اقامه دعوا در دادگاه ایران علیه دولت خارجی یا مقامات رسمی آن، در چارچوب اقدام متقابل است، صرف نقض مصونیت دولت و مقامات رسمی ایران در دادگاه خارجی کافی نیست، بلکه باید به خواهان این دعاوی برای رعایت اصل تناسب توجه شود تا خواهان در دادگاه ایرانی نیز در همان مرتبه اقامه دعوا کند. حال از آنجا که خواهان دعاوی یادشده در دادگاه‌های ایالات متحده، اتباع آمریکایی هستند نه دولت آمریکا (Goldsmith, 2002: 9)، دولت ایران نیز نمی‌تواند در دادگاه‌های داخلی به‌عنوان خواهان به‌منظور جبران خسارت ناشی از تحریم، طرح دعوا کند.

۵.۲.۳. مرجع صالح

بر اساس ماده ۱ این قانون دادگستری تهران به‌عنوان دادگاه مرجوع‌الیه مکلف است به‌عنوان عمل متقابل به دعاوی اشخاص رسیدگی و طبق قانون، حکم مقتضی صادر کند. علاوه بر این در ماده ۶ این قانون تصریح شده است که تنها در دو صورت دادگستری تهران برای رسیدگی به این دعاوی صالح است، اول اینکه زبان دیده یا بازماندگان وی در زمان وقوع حادثه یا زمان طرح دعاوی تبعه ایران باشند و دوم اینکه زبان دیده در زمان ورود خسارت در استخدام دولت ج.ا.ایران باشد.

۵.۳. قانون الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات

متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع ج.ا.ایران

۵.۳.۱. دامنه موضوعی

همچون «قانون الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا»، در متن این قانون از واژه تحریم استفاده نشده است. با وجود این با تفسیر موسع می‌توان تحریم‌های وضع، اعمال و اجراشده توسط آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع آن را در زمره اقدامات و جنایات آمریکا قرار داد. بر خلاف «قانون الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا»، در قانون مذکور قانونگذار صراحت بیشتری در خصوص

دامنه موضوعات تحت شمول قانون داشته است؛ با توجه به عبارت «انسداد، مصادره و یا تصرف در اموال و دارایی‌های» که مصداق اجرای تحریم‌ها است و عبارت «سایر اقدامات یا وقایعی که با حمایت یا نقش آفرینی ایالات متحده آمریکا...» می‌توان گفت این قانون علی‌رغم امتناع از استعمال واژه تحریم، پیامدهای تحریم‌ها را مدنظر قرار داده است. در این زمینه تحریم شدن کلیت ج.ا.ایران، نهادها و مؤسسات دولتی یا عمومی ج.ا.ایران یا مقامات آن و متعاقباً ورود خسارت مادی و معنوی به این اشخاص دولت را موظف به انجام اقدامات حقوقی برای جبران خسارت و اخذ غرامت کامل می‌کند.

۵.۳.۲. دامنه شخصی

اشخاصی که در دامنه این ماده واحد قرار می‌گیرند در وهله اول اشخاص دولتی جمهوری اسلامی ایران و سپس اتباع ج.ا.ایران هستند؛ ذیل صدر ماده ۱ و نیز شقوق ۸ و ۱۰ ماده ۱ دولت موظف به استیفای حقوق ملت ج.ا.ایران، رأساً یا از طریق حمایت از اشخاص و اتباع ج.ا.ایران و انجام اقدامات مقتضی از جمله اقدامات حقوقی در جهت جبران خسارت وارده به ج.ا.ایران، نهادها و مؤسسات دولتی یا عمومی یا مقامات آن شده است. به نظر می‌رسد تفکیک «جمهوری اسلامی ایران» از نهادها و مؤسسات و ایجاد هویتی مستقل در این قانون اقدامی دقیق نباشد؛ در واقع ج.ا.ایران خود متشکل از نهادها و مؤسسات است و هم‌ارز آنها نیست؛ به بیان دیگر در تحریم‌های هدفمند فعلی، ج.ا.ایران به صورت مستقل تحریم نمی‌شود، بلکه این نهادها، افراد، هوایماها و کشتی‌ها هستند که در معرض خسارات از جانب تحریم قرار می‌گیرند. در چارچوب این ماده و با توجه به شق ۸ آن، به نظر می‌رسد قانونگذار در حوزه تحریم‌ها بیشتر به حقوق و اموال دولتی توجه کرده است؛ مقامات ج.ا.ایران تنها اتباع ج.ا.ایران هستند که به صراحت در این شق به آنها اشاره شده است. از این رو به نظر می‌رسد بر اساس شق ۸ ماده ۱، دولت صرفاً موظف به استیفای حقوق این افراد و نهادهاست، و در قبال سایر اتباع تحریم‌شده تعهدی ندارد. با این وجود با خوانشی موسع از شق ۱۰ که مقرر می‌کند «کلیه خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از سایر اقدامات یا وقایعی که با حمایت یا نقش آفرینی ایالات متحده آمریکا روی داده است یا در آینده روی خواهد داد»، می‌توان دولت را برای حمایت از تمامی اتباع در چارچوب ماده ۱ موظف دانست.

۵.۳.۳. مرجع صالح جهت پیگیری و استیفای حقوق

وفق مواد ۱ تا ۴ این قانون، چنانچه حقوق مدنی، سیاسی، اجتماعی و سایر حقوق شخص از جمله بر اثر تحریم آسیب ببینند، دولت موظف به انجام اقدامات پیش‌بینی شده از جمله اقدامات حقوقی جهت جبران خسارت و اخذ غرامت کامل از دولت آمریکاست. دولت موظف به انجام اقدامات حقوقی جهت جبران خسارت و اخذ غرامت کامل از دولت آمریکا شده است. ذیل شقوق ۸ و ۱۰ ماده ۱ قانون مذکور مقرر

شده است، که دولت ج.ا.ایران موظف است اقدامات حقوقی را جهت جبران خسارت و اخذ غرامت کامل از دولت آمریکا به جهت نقش این کشور در «خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از انسداد، مصادره و یا تصرف در اموال و دارایی‌های ج.ا.ایران، نهادهای و مؤسسات دولتی یا عمومی ج.ا.ایران یا مقامات آن» و «کلیه خسارت‌های مادی و معنوی ناشی از سایر اقدامات یا وقایعی که با حمایت یا نقش‌آفرینی ایالات متحده آمریکا روی داده است یا در آینده روی خواهد داد»، «رأساً یا از طریق حمایت از اشخاص و اتباع ج.ا.ایران ... به عمل آورد.»

همچون «قانون الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا» در این قانون نیز سازوکاری برای مراجعه اتباع آسیب‌دیده جهت پیگیری پیش‌بینی نشده است؛ به بیان دیگر مشخص نشده است که تبعه آسیب‌دیده در وهله اول به چه نهادی مراجعه کند؛ البته با توجه به شق ۸ ماده ۱ که صرفاً در آن به مقامات اشاره شده است، اصولاً در صورت نیاز این اشخاص می‌توانند با مراجعه به معاونت حقوقی ریاست جمهوری موضوع را پیگیری کنند.

۵.۳.۴ اقدام متقابل جهت جبران خسارت

ماده ۲ این قانون دولت موظف شده است تا «در مواردی که ایالات متحده آمریکا تعهدات خود را در قبال ج.ا.ایران، به ویژه در حوزه مصونیت دولت و اموال متعلق به دولت و مقامات ج.ا.ایران نقض می‌کند، در راستای اقدام متقابل تمامی اقدامات از جمله اقدامات حقوقی مقتضی را به عمل آورد». به‌طور مشخص در صورتی که بر اثر تحریم‌ها مصونیت اموال و دارایی‌های دولت و مقامات ج.ا.ایران نقض شود، اقدام متقابل در زمینه اموال دولت و مقامات آمریکایی مستلزم وجود چنین اموالی در قلمرو تحت حاکمیت ج.ا.ایران است. این در حالی است که دولت و مقامات آمریکایی اموالی در قلمرو تحت حاکمیت ج.ا.ایران ندارند، از این رو اقدام متقابل در این زمینه تقریباً محلی از اعراب ندارد.

در ماده ۳ این قانون به‌منظور رفع خلأ ماده پیشین، دولت موظف شده است تا «اجرای تصمیمات مراجع صالح به نفع ج.ا.ایران و اتباع آن را در کشورهای ثالثی که اموالی از ایالات متحده آمریکا در آنها وجود دارد، در چارچوب اقدام متقابل تعقیب کند. در مواردی که دادگاه‌های کشورهای ثالث نسبت به شناسایی و یا اجرای احکام دادگاه‌های داخلی ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران اقدام می‌کنند، دولت موظف است اقدام متقابل مقتضی را جهت شناسایی و اجرای احکام دادگاه‌های داخلی ج.ا.ایران در آن کشورها یا سایر کشورها حسب مورد به‌عمل آورد». چارچوب این اقدامات حقوقی در مواردی که مستوجب نقض مصونیت دولت‌ها و مقامات آنهاست محدود به اقدامات متقابل در ماده ۴ قانون این‌گونه مشخص شده است که این «اقدامات حقوقی ... تا آنجا که در قبال دولت خارجی (ایالات متحده آمریکا

بر اساس ماده ۲ این قانون و یا هر کشور دیگر موضوع ماده ۳ این قانون) اتخاذ می‌شود و نقض مصونیت آن دولت و یا مقامات آن دولت تلقی شود، باید در چارچوب واکنش به نقض تعهد داخلی آن دولت بوده و محدود به حدود اقدامات متقابل بر اساس حقوق بین‌الملل باشد». با اینکه قانونگذار تلاش کرده است تا با استفاده از اموال آمریکایی مستقر در کشور ثالث و از طریق آرایه‌ای که محاکم به نفع تبعه ج.ا.ایران صادر می‌کنند، امکان اقدام متقابل را فراهم کند، اما همچنان با توجه به پیامدهای سیاسی ناشی از در اختیار گذاشتن اموال ایالات متحده آمریکا در اختیار دولت ایران، به نظر می‌رسد این فرایند در عمل با موانع زیادی روبه‌رو خواهد شد.

۴.۵. قانون مقابله با نقض حقوق بشر و اقدامات ماجراجویانه و تروریستی ایالات متحده آمریکا در منطقه

۴.۵.۱. دامنه موضوعی

بر خلاف قوانین قبلی که در متن آن‌ها به موضوع تحریم به صورت مستقیم اشاره نشده بود، در این قانون تحریم یکی از موضوعات محوری است و اولین قانون مصوب مجلس شورای اسلامی است که به صراحت به موضوع تحریم اشخاص پرداخته است.

۴.۵.۲. دامنه شخصی

اشخاصی که در شمول دامنه موضوع تحریم‌ها در این قانون قرار می‌گیرند، متعددند و شامل اتباع خارجی و اتباع ایرانی می‌شود. دولت در ماده ۱۶ این قانون موظف شده است که «از اتباع و شهروندان کشورهای منطقه از جمله فلسطین و لبنان که قربانی اقدامات نامشروع ایالات متحده آمریکا یا حمایت‌های این کشور از اقدامات نامشروع و ناقض حقوق ایشان در منطقه شده‌اند، حمایت‌های لازم جهت تسهیل فرایند دادخواهی و تظلم را در مراجع ذیصلاح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی به عمل آورد». از این رو اتباع بیگانه در محدود جغرافیایی خاص که حدود و ثغور آن مشخص نشده است، در صورتی که اقدامات نامشروع ایالات متحده آمریکا، که می‌تواند شامل تحریم نیز باشد، موجب نقض حقوق آنها در منطقه شده باشد، در دامنه شخصی این قانون قرار می‌گیرند؛ با این حال دامنه شخصی در این ماده مبهم است چون مشخص نشده است که کشورهای منطقه شامل چه کشورهایی می‌شوند.

همچنین ذیل ماده ۲۰، اشخاص و شرکت‌های ج.ا.ایران که به تبع و بهانه فعالیت‌های اقتصادی خود مورد تحریم ایالات متحده آمریکا قرار گرفته‌اند، مورد توجه قانونگذار قرار گرفته‌اند. در این ماده به کارگیری عبارت «اشخاص و شرکت‌ها» دقیق به نظر نمی‌رسد؛ شرکت نیز در زمره اشخاص حقوقی قرار می‌گیرد؛ از این رو استعمال واژه اشخاص کافی به نظر می‌رسد. به هر طریق این اشخاص چنانچه به علت فعالیت اقتصادی خود از جمله اقداماتی که برای دور زدن تحریم‌ها انجام داده‌اند و به بهانه آن

توسط ایالات متحده آمریکا تحریم شده‌اند، می‌توانند از شرایط این ماده بهره‌مند شوند. به بیان دیگر سایر اشخاص ایرانی که به بهانه‌های دیگر برای مثال حقوق بشر، تروریسم، اشاعه و سایر موضوعات تحریم شده‌اند، در دامنه این ماده قرار نمی‌گیرند. با وجود این ذیل ماده ۲۵ قانونگذار به حقوق شهروندان ج.ا.ایران که از ناحیه تحریم‌های غیرقانونی ایالات متحده آمریکا صدمه یا خسارت می‌بینند، به‌طور کلی در چارچوب «قانون الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع ج.ا.ایران مصوب ۱۳۹۵/۰۲/۲۸» توجه کرده است، با این حال ماده ۲۵ را نمی‌توان تکمیل‌کننده ماده ۲۰ در نظر گرفت.

۵.۴.۳. مرجع صالح جهت پیگیری و استیفای حقوق

ذیل ماده ۱۶ دولت ج.ا.ایران موظف شده است تا برای دادخواهی در مراجع ذی‌صلاح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی از اتباع خارجی موضوع ماده حمایت کند. در اینجا مشخص نیست این حمایت‌ها شامل چه اقداماتی می‌شوند و آیا مربوط به حمایت‌های مالی است یا اینکه دولت ج.ا.ایران در صورت نیاز موظف به ارائه خدمات حقوقی از جمله معرفی وکیل برای این اشخاص است یا خیر. همچنین به نظر می‌رسد با توجه به سیاق ماده ۱۶ تعهد دولت به وسیله است و لزوماً حصول نتیجه مدنظر قانونگذار نیست. ذیل ماده ۲۰ این قانون برای حمایت از اشخاص و شرکت‌های ج.ا.ایران که به تبع و بهانه فعالیت‌های اقتصادی خود مورد تحریم ایالات متحده آمریکا قرار گرفته‌اند، وزارتخانه‌های امور اقتصادی و دارایی و امور خارجه مشترکاً موظف شدند تمهیدات اقتصادی، سیاسی، حقوقی و بین‌المللی و اقدامات لازم را انجام دهند. با وجود اشاره به لزوم انجام تمهیدات در حوزه‌های مختلف، به‌طور مشخص قانونگذار تعیین نکرده است که در هر یک از این حوزه‌ها چه اقداماتی باید انجام گیرد. برای مثال وزارت امور خارجه در حوزه حقوقی چه حمایتی باید از اشخاص ایرانی انجام دهد. قانونگذار با قید عبارت «لازم»، این دو وزارتخانه را در تعیین تمهیدات تا حدودی مخیر گذاشته است. به دیگر سخن این بر عهده وزارت خارجه خواهد بود که تشخیص دهد کدامیک از اقدامات لازم هستند. علاوه بر این در این قانون برخلاف قوانین قبلی برای دولت تعهد به نتیجه مقرر نشده است و صرفاً با انجام اقدامات لازم، تکلیف از عهده دستگاه‌ها ساقط خواهد شد.

بر خلاف سایر قوانینی مصوب مجلس در این قانون برای مراجعه اتباع آسیب‌دیده جهت پیگیری حقوق آنها سازوکاری پیش‌بینی شده است؛ به بیان دیگر مشخص شده است که تبعه آسیب‌دیده در وهله اول به چه نهادی می‌تواند مراجعه کند؛ بر اساس ماده ۲۴ قوه قضاییه موظف شد تا «شعبه و یا شعب ویژه‌ای را به منظور رسیدگی به شکایات کسانی که از ناحیه تحریم‌های غیرقانونی ایالات متحده آمریکا یا اقدامات ماجراجویانه و تروریستی این کشور در منطقه صدمه یا خسارت‌دیده و یا می‌بینند اختصاص

دهد.» لذا بر اساس این ماده قوه قضائیه می‌بایست تا شعبه‌ای را برای رسیدگی به دادخواهی اشخاص آسیب‌دیده از ناحیه تحریم‌های غیرقانونی ایالات متحده آمریکا اختصاص دهد (ستاد حقوق بشر، ۱۳۹۹). با این حال تا پایان سال ۲۰۲۰ دادگاهی به این منظور تخصیص پیدا نکرد. البته دامنه شخصی این ماده مشخص نیست؛ اینکه این شعبه به روی چه کسانی برای دادخواهی باز است و اینکه آیا اتباع خارجی نیز قادر به مراجعه به این شعب هستند یا خیر. البته دامنه شخصی این ماده فراتر از اشخاصی است که به‌طور مستقیم در فهرست تحریم‌های ایالات متحده آمریکا قرار می‌گیرند؛ به دیگر سخن هر شخصی که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم از تحریم‌های ایالات متحده آمریکا متأثر شده است، در شمول این ماده قرار می‌گیرد.

با توجه به اینکه تا ابتدای سال ۲۰۲۳ حکمی از سوی این شعب (در صورت تأسیس) صادر نشده است، مشخص نیست که شیوه رسیدگی دادگاه‌های داخلی ج.ا.ایران به این قضایا چگونه است. مشخص نیست که در صورت احراز صلاحیت دادگاه و صدور حکم مقتضی، از چه طریقی امکان استیفای حقوق این اشخاص فراهم می‌شود.

نکته شایان توجه در این قانون این است که وفق ماده ۱۹ «... وزارت امور اقتصادی و دارایی ... موظف است حداکثر ظرف مدت سه ماه از تصویب این قانون، برنامه جامع مقابله با تحریم ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران، راهکارهای پیشگیری و کاهش آثار ناشی از آن را ... ارائه کند...». این نخستین باری است که در قوانین مصوب مجلس به مقابله با تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران اشاره شد. به‌نظر می‌رسد این برنامه جامع مقابله با تحریم باید شامل راهکارهای حقوقی از جمله شیوه‌های دادخواهی اشخاص وابسته به ج.ا.ایران باشد که در فهرست تحریم‌های ایالات متحده آمریکا قرار گرفته‌اند. تا ابتدای سال ۲۰۲۳ محتوای این برنامه علنی نشده است، با وجود این بنا بر اظهارات رئیس کل سازمان سرمایه‌گذاری خارجی در ۱۸ سپتامبر ۲۰۲۲ این برنامه اجرایی شده است (سازمان سرمایه‌گذاری، ۱۴۰۱).

۵.۵. قانون اقدام متقابل در برابر اعلام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به‌عنوان «سازمان

تروریستی» توسط ایالات متحده آمریکا

۵.۵.۱. دامنه موضوعی

همچون «قانون الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های ج.ا.ایران آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا» و «قانون الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع ج.ا.ایران»، در متن این قانون از واژه تحریم استفاده نشده است. با این وجود با تفسیر موسع می‌توان تحریم‌های وضع، اعمال

و اجرا شده توسط ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع آن را در زمره اقدامات تروریستی نیروهای آمریکایی که منافع ج.ا.ایران را به مخاطره می‌اندازند، قرار داد.

در این قانون قانونگذار در خصوص دامنه موضوعات تحت شمول قانون صراحت نداشته است و با استعمال عبارت «اقدامات تروریستی» به کلی‌گویی بسنده کرده است؛ اولاً استفاده از عبارت «اقداماتی که ... منافع ج.ا.ایران را به مخاطره می‌اندازد»، تعهدات نامشخصی بر دولت بار می‌کند؛ به دیگر سخن تقریباً بیشتر اقدامات نیروهای ایالات متحده آمریکا منافع ج.ا.ایران را به مخاطره می‌اندازد و دولت بر اساس ماده ۲ این قانون موظف است که دائماً در حال انجام اقدام متقابل باشد و ثانیاً، با تفسیر موسع می‌توان گفت که در صورت وضع، اعمال و اجرای تحریم از سوی ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران، و حتی تهدید به انجام چنین اقدامی، به‌عنوان یک اقدام تروریستی از سوی نیروهای ایالات متحده آمریکا که منافع جمهوری اسلامی را به خطر می‌اندازد، دولت موظف است اقدام متقابل انجام دهد و در اینجا اقدام متقابل در برابر تحریم در ظرفیت دولت ج.ا.ایران، تهدید به تحریم یا وضع، اعمال و اجرای تحریم علیه اشخاص وابسته به حاکمیت ایالات متحده آمریکا توسط دولت جمهوری اسلامی خواهد بود که البته ارتباطی با دادخواهی اشخاص وابسته به ج.ا.ایران و استیفای حقوق آن‌ها ندارد. از این رو اقدام متقابل در این زمینه به معنای دادخواهی نخواهد بود.

در خصوص ماده ۵ و اشخاصی که با سپاه پاسداران انقلاب اسلامی همکاری می‌کنند و از این حیث در معرض آسیب قرار گرفتند نیز باید گفت که تا ابتدای سال ۲۰۲۳، ۱۵۷ شخص به‌علت ارتباط با سپاه پاسداران انقلاب توسط ایالات متحده آمریکا تحریم شدند که از میان آنها ۱۳۹ نفر ایرانی، ۲ نفر آلمانی، ۷ نفر عراقی، ۶ نفر لبنانی، ۲ نفر سوری، یک نفر روسی و یک نفر آمریکایی هستند. شخصیت این اشخاص شامل ۸۸ فرد، ۶۵ نهاد و ۵ هواپیماست.^۱ بر اساس ماده ۵ این قانون دولت در صورت تشخیص دستگاه مربوطه ملزم به ارائه حمایت‌های حقوقی و مقتضی به این اشخاص است. نکته شایان توجه این است که دستگاه مربوطه در صورتی می‌تواند موارد مقتضی را تشخیص دهد که شخص آسیب‌دیده از کارکنان یا تابعین آن دستگاه باشد. این در حالی است که اشخاصی که تبعه کشورهای خارجی‌اند اصولاً از شمول این شرایط خارج هستند و دستگاه مربوطه‌ای وجود ندارد که در خصوص آنها تصمیم‌گیری کند که آیا دولت ج.ا.ایران موظف به حمایت از آنهاست یا نه. همچنین مشخص نیست که منظور از آسیب در این ماده چیست. آیا آسیب مادی مدنظر است یا آسیب‌های معنوی نیز مدنظر است. با تفسیر موسع می‌توان هر نوع آسیبی را در دامنه این ماده قرار داد. همچنین به‌نظر می‌رسد قانونگذار با استفاده از

۱. این ارقام توسط پژوهشگر از طریق ارزیابی دقیق و جامع داده‌های منتشرشده توسط نهادهای واضع تحریم ایالات متحده برای نخستین بار تا ابتدای سال ۲۰۲۳ استخراج شده است.

عبارت حمایت حقوقی و مقتضی از رویکرد نتیجه محور قبلی خود عقب‌نشینی کرده است و تعهد دولت را به وسیله محدود کرده است. به نظر می‌رسد که دولت صرفاً متعهد به حمایت حقوقی یا حمایتی است که خودش مقتضی می‌داند که برای هر شخص متفاوت از دیگری است. از این رو قانونگذار در حوزه‌های غیرحقوقی دست دولت را برای اقدام یا عدم اقدام باز گذاشته است. همچنین در خصوص حمایت حقوقی حدود و ثغور را مشخص نکرده است؛ از این رو دولت هر سطحی از حمایت را می‌تواند به‌عنوان حمایت کافی در نظر بگیرد و لزوماً تا مرحله جبران خسارت و احقاق کامل حقوق پیش نرود.

۵.۲. دامنه شخصی

اشخاصی که در دامنه ماده ۲ قرار می‌گیرند اشخاص وابسته به کلیت حاکمیت ج.ا.ایران شامل تمامی ارگان‌های جمهوری اسلامی و اشخاص وابسته به آن است که به مخاطره افتادن منافع آنها از سوی اقدامات تروریستی نیروهای آمریکایی نیازمند انجام اقدام متقابل از سوی دولت است. در خصوص ماده ۵، دامنه شخصی محدود می‌شود و صرفاً اشخاصی را که به‌علت همکاری با سپاه پاسداران آسیب دیده‌اند، مستحق حمایت حقوقی و مقتضی دولت عنوان کرده است که همان‌طور که اشاره شد تا ابتدای سال ۲۰۲۳ تعداد آنها بدون در نظر گرفتن خود سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که در فهرست تحریم‌ها قرار دارد، ۱۵۷ نفر هستند. به نظر می‌رسد در ماده ۵ این قانون ایرادی که بر ماده ۱ قانون «الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع ج.ا.ایران» در خصوص تفکیک «جمهوری اسلامی ج.ا.ایران» از نهادها و مؤسسات و ایجاد هویتی مستقل برای آن بود، مورد توجه قرار گرفته و با توجه به ماهیت هدفمند تحریم‌های ایالات متحده آمریکا دامنه اشخاص مدنظر قانون تقریباً به‌درستی تعیین شده است. همچنین بر خلاف قانون «الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه ج.ا.ایران و اتباع ج.ا.ایران» در این قانون قانونگذار صرفاً به حقوق و اموال دولتی توجه نداشته است و در کنار آن با توجه به دامنه اشخاص ذکر شده در ماده ۵ نه تنها اتباع غیردولتی ج.ا.ایران بلکه اتباع خصوصی خارجی نیز در شمول حمایت‌ها قرار می‌گیرند.

۵.۳. مرجع صالح جهت پیگیری و استیفای حقوق

ذیل مواد ۲ و ۵ قانون مذکور مقرر شده است که دولت ج.ا.ایران موظف است در برابر اقدامات تروریستی نیروهای آمریکایی که منافع ج.ا.ایران را به مخاطره می‌اندازند، اقدامات متقابل و قاطع بر اساس این قانون به‌عمل آورد و همچنین از تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی که با سپاه پاسداران انقلاب اسلامی همکاری می‌کنند و از این حیث در معرض آسیب قرار می‌گیرند، با تشخیص دستگاه مربوطه حمایت‌های حقوقی و مقتضی را به‌عمل آورد.

همچنین در ماده ۹ دولت موظف می‌شود که به تصمیم غیرقانونی ایالات متحده آمریکا در تروریست نامیدن سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در مراجع بین‌المللی اعتراض و اقدام حقوقی کند. هرچند در این ماده به تحریم شدن سپاه پاسداران توسط ایالات متحده آمریکا اشاره‌ای نشده است، اما با توجه به اینکه سپاه پاسداران به علت ارتکاب ادعایی اقدامات تروریستی با برچسب «سازمان تروریستی خارجی»^۱ در فهرست تحریم‌های ایالات متحده آمریکا قرار گرفته است، از این رو دولت موظف شده است تا در مراجع بین‌المللی در این خصوص اعتراض و اقدام حقوقی کند؛ این نشان می‌دهد که دولت موظف به دادخواهی از طرف این نهاد نزد مراجع بین‌المللی شده است، اما در اینجا این الزام و تعهد به نتیجه به نظر نمی‌رسد و صرف اعتراض و اقدام حقوقی فارغ از نتیجه آن کفایت می‌کند. همچنین با توجه به متن این ماده در صورت خروج نام سپاه پاسداران از فهرست تحریم‌های ایالات متحده آمریکا تکلیف دولت در حوزه اقدام حقوقی در حوزه دادخواهی علیه تحریم‌ها ساقط می‌شود.

۶. نتیجه

تا ابتدای سال ۲۰۲۳، وضع تحریم بخش چشمگیری از سیاست ایالات متحده آمریکا در قبال ج.ا.ایران بوده است. در اواخر دهه ۱۹۹۰ رویکرد ایالات متحده آمریکا از وضع تحریم‌های کلی به وضع تحریم‌های هدفمند تغییر کرد و به جای تحریم کشور ج.ا.ایران، تحریم‌ها را به‌طور مشخص علیه اشخاص شامل نهادها، افراد، کشتی‌ها و هواپیماها مرتبط با ج.ا.ایران وضع کرد. هرچند پس از نهایی شدن برجام در سال ۲۰۱۶ شماری از این اشخاص از فهرست تحریم‌های ایالات متحده خارج شدند، اما از سال ۲۰۱۸ و خروج ایالات متحده از برجام نه تنها اشخاصی که قبلاً بر اساس برجام رفع تحریم شده بودند، بلکه شمار بسیاری دیگر از اشخاص مرتبط با ج.ا.ایران در فهرست تحریم‌های این کشور قرار گرفتند، به طوری که تا ۱ ژانویه ۲۰۲۳ در مجموع ۲۵۷۹ شخص ایرانی و غیرایرانی مرتبط با ج.ا.ایران توسط ایالات متحده تحریم شدند که از این تعداد ۴۲۱ شخص از این فهرست خارج شده‌اند، اما تا تاریخ مذکور همچنان ۲۱۵۸ شخص شامل فرد، نهاد، کشتی و هواپیما در فهرست باقی مانده‌اند.

صرف نظر از ماهیت و اهدافی که در پس وضع تحریم‌های مذکور وجود دارد، حقوق اشخاص حاضر در فهرست تحریم‌های آمریکا، ناشی از محدودیت‌های اعمال شده شامل انسداد دارایی‌ها، ممنوعیت تجاری و سرمایه‌گذاری و ممنوعیت سفر به صورت چشمگیری متأثر شده است. از این رو ممکن است این اشخاص مترصد احقاق حقوق تضییع شده خود باشند. به منظور دادخواهی علیه تحریم‌های آمریکا روش‌های گوناگونی وجود دارد؛ با این حال احتمال کسب موفقیت خواهان در فرایند دادخواهی در برخی

1. Foreign Terrorist Organisations (FTO)

از این روش‌ها بسیار ضعیف است. از جمله این روش‌ها دادخواهی از طریق نظام حقوقی آمریکا است. در نظام حقوقی ج.ا.ایران نیز در چارچوب قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی مبانی قانونی مربوط به دادخواهی جهت بهره‌مندی این اشخاص پیش‌بینی شده است. هرچند از میان قوانین موجود تنها یکی از آنها به صورت مستقیم به موضوع تحریم‌های آمریکا و دادخواهی علیه آن اشاره کرده است، اما سایر قوانین نیز به طور غیرمستقیم به این موضوع و وظایف نهادهای مختلف در ج.ا.ایران برای پیگیری و احیاناً استیفای این حقوق اشاره کرده‌اند. به طور کلی هنوز سازوکار مؤثر و نظام‌مندی در چارچوب قوانین داخلی ج.ا.ایران به این منظور ایجاد نشده است و قوانین فعلی پاسخگوی دادخواهی اشخاص مذکور نیستند. به نظر می‌رسد لایحه «مقابله با تحریم‌ها» که توسط دولت تهیه و تا ابتدای سال ۲۰۲۳ در نهاد مربوطه در حال بررسی است، خلأهای قوانین فعلی را رفع و به صورت نظام‌مند روشی جهت دادخواهی نزد دادگاه‌های ج.ا.ایران برای اشخاص تحریم‌شده مرتبط به ج.ا.ایران را ارائه کند.

همچنین شایان گفتن است که برخلاف هدفی که خواهان در چنین دادخواهی‌هایی در وهله اول نزد دادگاه‌های بین‌المللی یا مراجع داخلی آمریکا به دنبال آن است، یعنی خارج کردن نام شخص تحریم‌شده از فهرست تحریم‌ها، عملاً دادخواهی نزد مراجع داخلی ج.ا.ایران امکان خروج از فهرست تحریم‌ها را برای شخص تحریم‌شده فراهم نمی‌کند؛ بلکه در دادخواهی نزد محاکم داخلی ج.ا.ایران علیه تحریم‌های خارجی، خواهان به دلیل عدم امکان خارج کردن نام خود از فهرست تحریم شاید تا حدودی بتواند موضوع جبران خساراتی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم متحمل شده است، در چارچوب عمل متقابل ج.ا.ایران پیگیری کند. دادخواهی نزد مراجع ذی‌صلاح ج.ا.ایران نیز لزوماً به پرداخت موفق خسارت به زیان‌دیده ختم نمی‌شود، اما دادگاه‌های داخلی حداقل می‌توانند با صدور رأی به نفع خواهان و در صورت وجود منابع قابل مصادره اقدام به پرداخت خسارت به این اشخاص کنند یا حداقل رأی به انجام اقدامات متقابل دهند. در نهایت به نظر نمی‌رسد که حتی در صورت وجود سازوکار دادخواهی کامل در ج.ا. اسلامی نیز امکان اجرای احکام و جبران خسارات وارده به اشخاص مذکور فراهم شود؛ چون آمریکا فاقد اموال مشخصی در دامنه صلاحیتی ج.ا.ایران است و تأمین خسارات از چنین محلی در حال حاضر ممکن به نظر نمی‌رسد.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. سادات میدانی، سید حسین و خلیلی، مهدی (۱۳۹۷). *بایسته‌های حقوقی نظام تحریم ایالات متحده: تحریم‌های ایران*. تهران: شهر دانش.

ب) مقالات

۲. جنیدی، لیا و راضی، سپیده (۱۴۰۰). تأثیر تحریم بر مقابله مؤثر با کرونا و مسئولیت ناشی از آن. *مجله حقوقی بین‌المللی*، ۶۵، ۱۶۹-۲۰۲.

۳. جنیدی، لیا و راضی، سپیده (۱۴۰۱). نگاهی انتقادی به عملکرد تقنینی ایران در مورد مسئولیت مدنی دولت خارجی در اعمال تحریم. *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی*، ۴۱، ۸۴-۱۲۵.

۴. ظاهری، علیرضا (۱۳۸۳). تحولات قاعده مصونیت دولت: تأثیر قانون صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران و قانون مبارزه با تروریسم ایالات متحده آمریکا. *مجله حقوقی نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی ج.ا.ایران*، ۳۰، ۱۱۹-۱۷۷.

۵. عابدینی، عبدالله (۱۴۰۰). تحریم وزیر امور خارجه ایران توسط ایالات متحده از منظر حقوق بین‌الملل. *مجله حقوقی بین‌المللی*، ۶۴، ۳۰۷-۳۳۱.

ج) اسناد

۶. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۸۹). قانون «الزام دولت به پیگیری و استیفای حقوق اتباع و دیپلمات‌های جمهوری اسلامی ایرانی آسیب‌دیده از اقدامات دولت‌های خارجی به‌ویژه دولت اشغالگر ایالات متحده آمریکا» مصوب ۲۶ خرداد ۱۳۸۹. دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/782397>

۷. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۹۵). قانون «الزام دولت به پیگیری جبران خسارات ناشی از اقدامات و جنایات ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران و اتباع جمهوری اسلامی ایران»، مصوب ۲۸ اردیبهشت ۱۳۹۵. دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/968428>

۸. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۹۶). قانون «مقابله با نقض حقوق بشر و اقدامات ماجراجویانه و تروریستی ایالات متحده آمریکا در منطقه»، مصوب ۲۲ مرداد ۱۳۹۶. دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1033085>

۹. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۹۸). قانون «اقدام متقابل در برابر اعلام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی به عنوان «سازمان تروریستی» توسط ایالات متحده آمریکا» مصوب ۸ اردیبهشت ۱۳۹۸، دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1136804>

۱۰. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۹۰). قانون «صلاحیت دادگستری جمهوری اسلامی ایران برای رسیدگی به دعاوی مدنی علیه دولت‌های خارجی» مصوب ۱۷ اسفند ۱۳۹۰، دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/809987>

۱۱. مجلس شورای اسلامی ایران (۱۳۷۹). قانون «قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی)» مصوب ۲۱ فروردین ۱۳۷۹، دسترسی در تارنمای:

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/809987>

۱۲. دفتر هیأت دولت (۱۴۰۱). بررسی «لایحه مقابله با تحریم‌ها» در دستور کار کمیسیون سیاسی و دفاعی دولت. چهارشنبه ۳۱ فروردین ۱۴۰۱. دسترسی در تارنمای:

<https://cabinetoffice.ir/fa/news/9944>

۱۳. لایحه مقابله با تحریم‌ها (۱۴۰۱). ۳۱ فروردین ۱۴۰۱. دسترسی در تارنمای:

<https://media.cabinetoffice.ir/uploads/org/2022/04/20/165045300054469900.pdf>

د) پایان‌نامه‌ها

۱۴. جلیلی، محمدعلی (۱۳۹۸). کارآمدی تحریم‌های آمریکا و راهکارهای حقوقی مقابله با آن. دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد.

ه) سایر منابع

۱۵. ستاد حقوق بشر ج.ا.ایران (۱۳۹۹). «به پیشنهاد دبیر ستاد حقوق بشر صورت گرفت؛ تشکیل شعبه ویژه رسیدگی کیفری به جرایم ناشی از تحریم». ۲۱ مهر ۱۳۹۹. قابل دسترسی در تارنمای:

<https://humanrights.eadl.ir/news/articleType/ArticleView/articleId/149>

۱۶. سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۱). «فکری: با حرکت کردن به سمت اقدامات توسعه‌ای و بهره‌مندی از فرصت‌های بیرونی باید از محدوده تحریم‌پذیری آمریکا خارج شویم». ۲۷ شهریور ۱۴۰۱. در دسترس در تارنمای:

<https://www.irna.ir/news/84890645>

۲. انگلیسی

- Articles

1. Goldsmith, J. L., & Goodman, R. (2002). "U.S. Civil Litigation and International Terrorism. *University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper*, 26, 2002, 1-27.

References In Persian:**A) Books**

2. Sadat Meidani, S. H. & Kalili, Mehdi (2018). *Legal principles of the United States sanctions: Iran sanctions*. Tehran: Shahre Danesh ([In Persian](#)).

B) Articles

3. Abedini, A. (2021). Sanction of Iran's Minister of Foreign Affairs by the United States under International Law. *International Law Review*, 64, 307-331. DOI: 10.22066/cilamag.2021.114343.1792 ([In Persian](#)).
4. Joneidi, L., & Razi, S. (2021). International Responsibility of the U.S. Arising from the Impacts of Its Sanctions on Iran's Covid-19 Response. *International Law Review*, 65, 169-202. DOI: 10.22066/cilamag.2021.245095 ([In Persian](#)).
5. Joneidi, L., & Razi, S. (2022). Critical Review of Iran's Legislative Performance on the Civil Liability of Foreign State Imposing Sanctions. *Private Law Research*, 11(41), 83- 125. doi: 10.22054/jplr.2023.68036.2678 ([In Persian](#)).
6. Zahari, A. (2004). Developments in the immunity of the state rule: the effect of the Judiciary Law of the Islamic Republic of Iran and the Anti-Terrorism Law of the United States of America. *Legal magazine publication of the International Legal Services Office of the Islamic Republic of Iran*, 30, spring 2004, 119-177 ([In Persian](#)). ♦♦

C) Documents

7. Islamic Parliament of Iran (2010). Law "Obliging the government to pursue and fulfill the rights of citizens and diplomats of the Islamic Republic of Iran affected by the actions of foreign governments, especially the occupying government of the United States of America" approved on June 16, 2010. Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/782397> ([In Persian](#)).
8. Islamic Parliament of Iran (2016). Law "Obliging the government to pursue reparation for damages caused by the actions and crimes of the United States of America against the Islamic Republic of Iran and the citizens of the Islamic Republic of Iran", approved on May 17, 2016. Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/968428> ([In Persian](#)).
9. Islamic Parliament of Iran (2017). Law "Combating Human Rights Violations and Adventurous and Terrorist Actions of the United States of America in the Region", approved on August 13, 2017. Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1033085> ([In Persian](#)).
10. Islamic Parliament of Iran (2018). Law "Reciprocal action against the declaration by the United States of America designating the Islamic Revolutionary Guard Corps as a "terrorist organization"" .approved on May 8, 2018, Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1136804> ([In Persian](#)).
11. Islamic Parliament of Iran (2012). Law "Jurisdiction of the judiciary of the Islamic Republic of Iran to deal with civil claims against foreign states". Approved on March 7, 2012, Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/809987><https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1136804> ([In Persian](#)).
12. Islamic Parliament of Iran (2000). Law "Civil Code of Procedure for Public and Revolutionary Courts". Approved on April 9, 2000, Access on: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/809987> ([In Persian](#)).

13. Office of the Cabinet. "Examining the " Anti-sanctions bill " in the agenda of the political and defense commission of the government". Wednesday, April 20, 2022. Access on: <https://cabinetoffice.ir/fa/news/9944> (In Persian).
14. Anti-sanctions bill. April 20, 2022. Access: <https://media.cabinetoffice.ir/uploads/org/2022/04/20/165045300054469900.pdf> (In Persian).
15. Vienna Convention on Diplomatic Relations. 1961. Done at Vienna on 18 April 1961. Entered into force on 24 April 1964. Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf (In Persian).
16. Convention on special missions (1969). Date of adoption: 8 Dec 1969. Available at: <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup16/Batch%201/SpecialMissionsConvention.pdf> (In Persian).
17. Vienna Convention on Consular Relations. 1963. Done at Vienna on 24 April 1963. Entered into force on 19 March 1967. Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf (In Persian).

D) Other Authorities

18. Human Rights Headquarters of the Islamic Republic of Iran (2019). "It was done at the suggestion of the Secretary of the Human Rights Headquarters; Establishing a special branch for criminal investigation of crimes caused by sanctions. 12 October 2020. Available at: https://humanrights.eadl.ir/news/articleType/ArticleView/articleId/149_ (In Persian).
19. Organization of investment and economic and technical assistance of the Islamic Republic of Iran. "Fekri: By moving towards development measures and benefiting from external opportunities, we should get out of the scope of US sanctions". 18 September 2022. Available on: <https://www.irna.ir/news/84890645> (In Persian).